

Veltījums spēlmanim Pēterim Pētersonam

Maijā dramaturgam un režisoram Pēterim Pētersonam (1923–1998) būtu apritējuši 100 gadi. Šodien, 29. septembrī, un vēl divus vakarus Dailē priekškaru vērs koncertuzvedums "Poēma par spēlmani", kura dramaturģiju veidojusi teātra zinātniece, Nacionālā teātra literārās daļas vadītāja Ieva Struka.

VITA KRAUJA

"Mazliet dīvaini jau var šķist mans amats savienojumā ar šo scenāriju Dailes teātrim, bet kurš vēl tik daudz zina par Pēteri Pētersonu?" saka monogrāfijas "Pēteris Pētersons" (2000) un atmiņu krājuma "Runcis" (2003) autore.

Kāds ir Pētera Pētersona būtiskākais mantojums?

I. Struka: Domāšanas vēriens, amplitūda, dziļas zināšanas par Eiropas kultūru, kuras Pēteris Pētersons spēja radoši pārstrādāt savos režijas darbos un lugās. Tajā brīdī, kad es iepazinos ar Pēteri Pētersonu, robežas jau bija vaļā un katrs varējām atbilstoši savām iespējām uzsākt ieniršanu Eiropas kultūras telpā. Bet padomju laikos, kad Pēteris Pētersons bija brieduma gados un radīja savus nozīmīgākos iestudējumus, piederība Eiropas kultūrai nebija pašsaprotama, bet unikāla un īpaša, un ar to viņš atšķīrās no ļoti daudziem. Rakstot monogrāfiju "Pēteris Pētersons", atklāju dažādos avotus, no kuriem dramaturgs un režisors smēlies – gan analogijas ar poļu poētisko teātri, gan Smilģa poētiku, romantisko un simbolisko pasaules skatījumu, kuram pievienojot asu, spožu intelektu, asprātību un zināšanas veidojās tas īpašais, kas piemita tikai Pēterim Pētersonam.

No laika distances var šķist dīvaini, ka Dailes teātra vadītāja statusā viņš pabija tikai sešus gadus.

No 1964. līdz 1970. gadam. Turklāt pēdējie divi bija sarežģītākie. Vēlme radīt laikmetīgu, modernu, intelektuālu teātri ne visos gadījumos nozīmēja pilnas zāles. Precīzs trāpījums desmitniekā bija, piemēram, Ziedoņa "Motočikls" un citi paša Pētera Pētersona iestudējumi, taču ne visas viņa līdzgaitnieču Felicijas Ertneres un Ventas Vecumnieces veidotās izrādes bija mākslinieciski kvalitatīvas. Kontrasti starp atsevišķām virsotnēm un fonu teātra iekšējo klimatu neuzlaboja, jo nevienos laikos nav labi izrādes rādīt tukšās zālēs. Tas rada negandarījumu un finansiāla rakstura problēmas, uz ko norādīja arī kritika. Un ir arī otra puse – kā ikvienā teātrī, ik pa laikam vienus vadošos aktierus, šajā gadījumā Hariju Liepiņu un Viiju Artmani, nomainot ar citiem, sākās intrigas līdz pat Maskavai. Harijam Liepiņam droši vien nebija ne laika, ne intereses nodarboties ar kaut kādām papildu aktivitātēm, bet izcilajai skatuves māksliniecei Vijai Artmanei gan, ko visvieglāk saprast, iedziļinoties "Uguns un nakts" peripeitijās 1965. gadā. Ja tu sapņo no-



KARĪNAS MIEZĀJAS FOTO

Ieva Struka: "Gan jau kādreiz taps kāds materiāls vai luga par Arnoldu Liniņu un viņa laiku, par Kārli Auškāpu, Mihailu Gruzdovu... Un pat par Džili sanāktu ļoti laba izrāde. Kāpēc ne?"

spēlēt Spīdolu un iestudējumā ir pat veselas trīs Spīdolas – Dina Kuple, Ausma Kantāne un Zigrida Stungure –, bet tu spēlē Laimdotu, jo tāds ir režisora redzējums, tad Artmanes sāpe ir ļoti saprotama. Jo patiesi, kāpēc vienā no trim sastāviem Spīdolu nevarēja spēlēt viņa? Vija Artmane bija liela mēroga personība un tajā brīdī arī ar vērīgu neapmierinātību, kuru viņa prata izpaust un izmantot savā labā. Jāteic, ne viss Pēterim Pētersonam gāja gludi arī ar spēju vadīt tik lielu un jūtīgu kolektīvu kā Dailes teātris. Abas šīs lietas satiecēja kopā, samilza konfliktā, un mēs zinām, kā tas beidzās.

Koncertuzveduma nosaukums "Poēma par spēlmani" asociējas ar izrādi "Spēlē, Spēlmani!" toreizējā Jaunatnes teātrī.

"Spēlē, Spēlmani!" ir viena no ievērojamākām Pētera Pētersona izrādēm, ko viņš radīja īpašā dzīves brīdī, kad bija padzīts no Dailes teātra un kad viņa dēliņš Uģis bija gājis bojā traģiskā ugunsgrēkā dzīvokļa bēniņos. Izrāde parādījās 1971. gadā. Tā bija uz neatļaušanas robežas, jo tajā bija kaut neliels, bet fragments arī no Čaka "Mūžības skartajiem". Kad rakstīju grāmatu par Pēteri Pētersonu, Īlmārs Blumbergs uzsvēra, ka tas ir īsts brīnums, ka šī izrāde toreiz "izgāja cauri". Vai tas notika, pateicoties tam, ka teātra direktors bija Staņislavs Gudzuks ar "pareizu" biogrāfiju (viņš bija karojis PSRS pusē Otrajā pasaules karā),

vai teātra mākslinieciskajam vadītājam Ādolfam Šapiro, vai vēl kādai apstākļu sakrītībai, bet viņi pa abiem prata izrādi aizstāvēt. Tomēr televīzijā unikālais iestudējums, kaut arī repertuārā bija gandrīz 16 gadus, netika ierakstīts. Un ne jau nejaušības dēļ. Pateicoties labi zināmajam "Miglā ašaro logs" un citām dziesmām ar Čaka vārdiem, izrāde radīja nostalgiju par to Latviju, kura reiz bija bijusi brīva, skaista un dārga. Pat Lilijai Dzenei līdz tam bijis priekšstats par Čaku kā pēckara laika padomju dzejnieku. Tas sabiedrībā bija apzināti kultivēts, lai cilvēki nezinātu, ka ir bijis pirmskara laika Čaks. Izrāde "Spēlē, Spēlmani!" cilvēku apziņā atdeva pirmās brīvvalsts laika Čaku. Iztēlojieties, ka no 1945. līdz pat 1970. gadam istena Čaka mūsu kultūrapziņā nebija. Vien dzejoli par rūpnīcas spuldzi un padomju laimi... It kā Čaka pirmskara dzejas nebūtu bijis. Atklāt Čaku bija milzīgs Pētera Pētersona nopelns, jo bez viņa tādas izrādes, kura tika nospēlēta vairāk nekā 250 reizi, nebūtu bijis. Saslēdzās ļoti daudzas lietas. Imanta Skrastiņa tembris un poētiskā izjūta Dzejnieka tēlā, Blumbergs, Ziedonis, kurš sākotnēji palīdzēja pie scenārija, Šapiro un Gudzuks kā aizmugure, un Imants Kalniņš...

Bet tagad iestudējumā "Poēma par spēlmani" Dailē spēlmaņa jē-

dziens pacelts vispārīgākā līmenī. Spēlmanis ir jebkurš Latvijas teātra vēsturē nozīmīgs režisors, īpaši tāds, kura rokraksts nav reālistisks vai sadzīvīvisks, bet kurš teātri uztver vairāk kā spēli, pat ja tā ir traģiska vai rituāla, vai reliģiska rakstura ievirzes, bet spēle šā jēdziena visplašākajā nozīmē un amplitūdā. Ne velti mums taču ir arī Spēlmaņu nakts... Uzvedumā "Poēma par spēlmani" izmantoti Pētera Pētersona paša teksti no sešām viņa lugām – "Man trīsdesmit gadi", "Bastards", "Meteors", "Mirdzošais un tumši zils", "Tikai muzikants", "Neviena paša vārda". Ar šā brīža acīm un pieredzi, lasot Pētersona lugas atkārtoti un vairākkārt, lai izveidotu uzveduma scenāriju, es vēl spilgtāk nekā dziļā jaunībā, kad rakstīju monogrāfiju "Pēteris Pētersons", ieraudzīju, ka Pētersons tiešām izteikti pieder tiem māksliniekiem, kas ne tikai izrādes lielākoties veido par vienu tēmu – mākslinieks un sabiedrība –, bet arī visos savos dramaturģiskajos darbos konstruē šo konfliktu. Viņš iziet no deduktīvās puses, apaugļo kādu savu konkrētu ideju, bet tā vienmēr saistīta ar to, ka mākslinieks nostājas pret pūli vai kļūst tautas nesaprats. Un atkarībā no lugas konflikta tas var beigties arī ļoti dramatiski. Tu, mākslinieks, vari uz tautu dusmoties vai arī ļoti milēt, un abi šie ceļi atbilst mākslinieka jūtīgumam. Tu vari tautai pārnest, ka tā tevi nesaprot, vari būt izmisumā, jo tik ļoti mīli cilvēkus, kuriem strādā, bet vienalga jūsu satiksmē kaut kas aiziet garām un tu negūsti atbalsi, uz kuru esi cerējis. Katrā darbā atšķirīgi, taču šī tēma risināta vai visās Pētera Pētersona lugās, tāpēc viņa teksti bija pateicīgi, lai no tiem izveidotu vienu veselumu. Caur dramaturga darbiem redzams, ka tie rakstīti ļoti subjektīvi – par sevi, gandrīz visās lugās atklājas viņš pats. Izveidot vienu lugu no visām Pētera Pētersona lugām nebija uzdevums no Dailes teātra puses, bet es diezgan ātri sev šo paņēmienu formulēju pati, jo tas man šķita visauglīgākais.

“Atklāt Čaku bija milzīgs Pētera Pētersona nopelns.

Mākslinieks un sabiedrība, vara un brīvība, tie ir jautājumi, kuri teātri tiek cilāti gadu desmitiem ne viena vien režisora izrādēs...

Tas, kā mākslinieks risina savu pašsajūtu, kā viņš redz savu vietu un savas attiecības ar tautu, var būt sāpīgi, aplūkojot tēmu no visām pusēm. Tu vari būt upuris un ciņā saucējs, un varonis, un ir vēl daudzas variāciju iespējas. Arī tautai var būt vara, kas vienkārši iznīcina mākslinieku, un vara var būt koncentrēta viena cilvēka rokās, tad pret to vienu mākslinieks var nostāties, var sadarboties vai arī nesadarboties. Tā tikai liekas, ka šī

tēma – mākslinieks, sabiedrība un vara – ir tāda margināla. Patiesībā tā ir mūžīga. Dažkārt man pašai šķiet, ka mūsdienās tām lugām, kurās ir runa par mākslinieka likteni, ir ierobežots skatītāju skaits. Jo cilvēki ļoti lielā mērā ir nodarbināti pašī ar savām, diezgan eksistenciālām problēmām, bet vienlaikus gudru režisoru rokās jautājums par mākslinieku ir arī jautājums par ikvienu cilvēku – par tavu garu, tavu attīstību un garīgo ceļu, vai tas tiek vai netiek iets, kāpēc tev vajag vai nevajag mākslu. Un caur mākslinieka likteni visādos veidos var runāt par ikvienu cilvēka stāvokli, problēmām, sāpēm.

Izrādē skanēs muzikāli fragmenti no Pētera Pētersona izrādēm. Jau veidojot scenāriju, zināju, ka uzvedumā piedalīsies arī koris, viens no labākajiem Latvijā, nupat aizvadītajos Dziesmu svētkos koru karos "Grand Prix" ieguvušais "Kamēr...". Koris darbosies gan kā muzikāla vienība, gan tautu simbolizējošs tēls, gan tam būs arī filozofiska un estētiska vērtība. Ja runājam par Pētera Pētersona mantojumu, viņa māksla sakņojas gan antīkā teātra, gan Brehta teātra tradīcijās, kur koris ir tēli, kaut ne vienmēr individualizēti. Un šādā izpratnē kori savās lugās izmanto arī Pēteris Pētersons – gan tumši zilo un zeltmirdzošo kori, gan sastingušo seju kori, gan Kurzemes iedzīvotāju un bēgļu kori... Koris Pēteri Pētersonu līdz pat Mārai Zālitei padara unikālu, jo tādā veidā koris nav izmantots pat Rainim, kuram ir kūri, velni, tauta, bet kora jēdziens kā tāds nefigurē. Koris Pēterim Pētersonam veltītā koncertuzvedumā ir būtisks atslēgas vārds.

Koristiem būs arī aktieriski uzdevumi?

Tekstā paredzēju šādu pieeju un domāju, ka uzveduma "Poēma par spēlmani" režisors Viesturs Kairiņš tā iecerējis. Nevarēju ieviest neskaitāmi daudz tēlu, turklāt mazākus ļoti labi var nospēlēt arī atsevišķi koristi.

Pēteris Pētersons ieņēma Dailes teātra vadītāja vietu tūlīt pēc Smilģa, pēc teātra dibinātāja ilggadēja postulāta – skaidrība, vienkāršība, kaislība – nākdams ar jaunu teātra estētiku. Pēc tam Daile līdz ar viņa pēctečiem mākslinieciskā vadītāja statusā izgāja vēl vairākus citus teātra attīstības lokus, līdz pašreizējais teātra radošais direktors Viesturs Kairiņš atkal sakās atgriezies pie Smilģa iedibinātajam vērtībām.

Tā var teikt. Taču šis žests, un es domāju – tieši žests –, kaut tie ir tikai trīs Pēterim Pētersonam veltīti vakari Dailē, ir ļoti skaists. Mēģinājums runāt aizrautīgi un ar cieņu par saviem priekštečiem. Gan jau kādreiz taps kāds materiāls vai luga par Arnoldu Liniņu un viņa laiku, par Kārli Auškāpu, Mihailu Gruzdovu... Un pat par Džili sanāktu ļoti laba izrāde. Kāpēc ne?